

ФИЛОЛОГИЈА БУДУЋНОСТИ: „Е-ФИЛОЛОГИЈА“

Сажетак

Филологија је термин који истовремено означава студије језика и књижевности. Лингвистика, теорија пажљивог читања текста, структурализам и постструктурализам теже да замене филологију или је искључе из интерпретативног процеса. Разапета између новијих трендова студија медија и студија културе и филолошке критике, филологија губи оријентацију према тексту. Удаљавањем од текста филологија остаје без своје методологије. Како би обезбедила основу за тумачење књижевног дела, филологија мора остати верна тексту. Филолошке методе истраживања порекла и различитих верзија истог текста неопходне су за ваљане језичке и књижевне интерпретације. То важи и за поступке припреме критичког издања текста. Резултате филолошких истраживања треба дигитализовати, како би се лакше користили у претраживању базе података у оквиру компјутерских програма. На тај начин добија се „електронска филологија“ (“e-philology”), јер су резултати филолошког проучавања текста дигитално приступачни и употребљиви за прављење библиографија, речника, као и у сврху књижевних тумачења или тумачења различитих културних форми.

Кључне речи: филологија, тумачење, електронска филологија, Шелдон Полок

1. Историјска перспектива

1.1. Филологија у ширем смислу је дисциплина која проучава језик и књижевност као целину из историјске перспективе. Из ње потичу историја књижевности, теорија књижевности, лингвистика, наука о књижевности и књижевна критика. Филологија у ширем смислу истовремено их све обухвата. Као самостална духовна дисциплина филологија настаје у антици.

Антички филолози проучавали су семантику текста, бавили се прозодијом, метриком, критиком, издавањем и коментарисањем тек-

стова. Још су александријски филолози у 3. веку пре н. е. изучавали језик (граматику) и књижевност (критику). Средиште интересовања александријских филолога био је књижевни текст, његово изучавање и историјско утврђивање. Они су себи поставили велики задатак сакупљања, обрађивања, коментарисања и критичког издавања књижевне и филозофске заоставштине старих Грка. Највећи значај у изучавању књижевног текста александријска филологија придавала је естетском суду о делу у целини или појединим његовим деловима. Савремене књижевне теорије и књижевна критика у великој мери почивају на античким и александријским филолошким и поетичким начелима.

1.2. Ренесансни песници и научници који су откривали, реконструисали, преводили и тумачили античке текстове били су филолози. Међу многобројним ренесансним филолозима треба поменути Лоренца Валу (1407–1457), који је филолошком анализом доказао неаутентичност текста *Donatio Constantini*, значајног у средњовековним политичким борбама. Константинова даровница (лат. *Donatio Constantini*) је документ по коме је римски император Константин Велики (307–337) пренео папи Силвестеру I (314–315) власт над Римом и свим другим западноевропским земљама. Документ је играо велику улогу у политичким борбама и био правни доказ папске световне и духовне премоћи и права да влада другим државама. Мада је аутентичност документа оспоравана још од почетка 11. века, филолошком анализом стила и дикције Вала је доказао да је текст настао у 8. веку, а не у 4. веку.

1.3. Захваљујући, пре свих, Фридриху Августу Волфу (1759–1824), првом студенту филологије на Универзитету у Гетингему (1777), филологија се крајем 18. и почетком 19. века изучава на универзитетима као самостална историјска и херменеутичка дисциплина. Волфов утицајни ученик Август Бек (1785–1866) проширио је предмет филологије са подручја језика и књижевности на подручја свеукупних културних феномена. Он је засновао филологију као јединствену хуманистичку духовноисторијску дисциплину, која обухвата свеукупно људско језичко сазнање. Филологија постаје хуманистичка и емпиријска наука заснована на духовнојезичком искуству човека, које је доступно на основу историјског приступа тексту. Истакнута

је њена епистемолошка функција, јер је филологија начин спознаје света путем језика. У деветнаестом веку филологија је парадигматска наука на европским универзитетима – она одређује и усмерава не само хуманистичка, већ и природно-научна истраживања. Као универзитетска дисциплина филологија је одређена као јединство истраживања и предавања (Foschung und Lehre) и представља Хумболтов идеал високог образовања, по коме се људи баве науком због унутрашњег, духовног порива, а не због неке практичне користи.

1.4. Само неколико деценија касније долази до промене у приступу филологији и у разумевању сврхе њеног постојања. Све се више вреднује практична корист неког научног истраживања што постепено доводи до разбијања филологије као духовнонаучне дисциплине. У првој половини двадесетог века долази не само до „институционалне, већ и интелектуалне фрагментације“ (Pollock 2015, 3) филологије. Тај процес настаје и траје током читавог двадесетог века, да би на његовом крају, у институционалном смислу, некада јединствени предмет истраживања филологије постао расцепкан на националне историје књижевности, проучавање националних језика, теорију књижевности, компаративну књижевност, лингвистику, студије културе и рода и многе друге самосталне дисциплине. Све су оне потекле из филологије као јединствене дисциплине дефинишући сопствене предмете и циљеве истраживања. Губитак јединственог предмета проучавања доводи у питање универзитетску наставу филологије као целовите и самосталне академске дисциплине. На тај начин доведен је у питање и њен опстанак на универзитетима.

У основи интелектуалне фрагментације јесте уверење да се језик и књижевност могу изучавати одвојено и самостално, а не као целина у историјском следу. У том правцу усмерене су и Гадамерове мисли које он, 1972. године, записује у поговору трећем издању свог дела *Истина и метода*:

„Умножавали су се знакови новог таласа технолошког непријатељства према историји. Том таласу одговарала је растућа перцепција англо-америчке теорије о науци и аналитичке филозофије и, напослетку, нови полет који су добиле друшт-

вене науке, пре свега социјална психологија и социолингвистика, није обећавао никакву будућност хуманистичкој традицији романтичких духовних наука” (Gadamer 685).

Гадамер указује на приступ и уверење које у темељу руши филологију као самосталну, парадигматску хуманистичку научну дисциплину, јер је она теоријски одређена искључиво као јединствена научна област. Свака деоба на ужа, самостална научна подручја филологију научно оспорава и потенцијално укида.

1.5. У нешто ужем смислу филологија је дисциплина која пружа научну поузданост језичким и књижевним истраживањима и изједначава се са текстологијом, бавећи се историјом и варијантама текста, проверавајући његову аутентичност, утврђујући ауторство и време настанка текста. Тако су, на пример, у српској филологији позната питања ауторства дела *Смрт Смаил-аге Ченгића* (приписивано Његошу) или *Плач Србији* или *Живот Петра Великог* (Захарије Орфелин). Данас термин *филологија* (*Philologie*) у немачком културном пољу пре свега реферише на текстологију (филолошку критику), док у америчкој академској средини означава позитивистичко изучавање античких и средњовековних текстова.

Филологија у ужем смислу бави се и критичким издањем текста, тежећи утврђивању или реконструкцији оригиналног текста. Резултати таквих филолошких истраживања доприносе разумевању стваралачког процеса и део су интерпретације текста. У суштини, таква филологија бави се филозофским појмом *истинитости*, јер је оригиналан текст истинит и веродостојан, а његове варијанте су мање или више истините. Критеријуми истинитости филолошких истраживања у основи се деле на оне пре и после Лахмана. Критеријуми установљени и примењивани пре него што је немачки филолог Карл Лахман (1793–1851) изнео своју методу субјективни су у мањој или већој мери и засновани су на следећим начелима:

- 1) евиденцији филолога да је уметнички највреднија верзија текста (*codex optimus*) истовремено и веродостојна,
- 2) правилу најстарије сачуване верзије текста (*codex vetustissimus*) која се проглашава најближом оригиналу,

3) правилу бројности, по коме су најбројније верзије истините (*codices plurimi*).

У деветнаестом веку Карл Лахман заснива свој метод на систематизацији дотадашњих истраживања у библијској филологији. Лахманов метод тежи објективности и научној поузданости, желећи да од познатог дође до непознатог, оригиналног текста. Лахманов метод садржи више фаза. Прва је фаза сакупљања и прегледања (*recensio*) свих постојећих верзија текста, друга пажљиво упоређивање верзија текста (*collatio*) и успостављање међусобних генеалošких односа, док је трећа израда генеалošког стабла рукописа (*stemma codicum*). Затим следи фаза исправљања грешака (*emendatio*) и стварање критичког издања. Метода се заснива на уочавању разлика (грешака) између текстуалних варијанти а то омогућава успостављање односа међу текстовима и пут до веродостојног, оригиналног текста. Критичко издање посебно је значајно за тумаче књижевности који откривају механизам стваралачког процеса, јер су доступне генеалošки уређене верзије текста. Такође, различити нивои значења текста, па и онај најдубљи, симболички смисао, могу бити разумевани и откривени упоређивањем различитих варијанти песничког текста.

2. Данашње стање филологије

2.1. У тексту „Будућа филологија“ Шелдон Полок уочава велику кризу филологије: „Главни проблем филологије данас, како га ја видим, јесте да ли ће она уопште опстати; оно до чега је мени стало јесте опстанак филологије и како он може бити обезбеђен“ (Pollock 2009, 931). Полок разликује следеће разлоге данашњег статуса филологије:

„претерано ширење теорије у последње две деценије, која често мења правац премештајући предмет истраживања; обезвређивање строго текстуалног у корист говорног и визуелног; растуће непознавање страних језика, посебно старих, и равнодушност према њима присутна широм света; плитка окренутост академских студија ка садашњости па чак и антипатија према прошлости као таквој“ (Pollock 2009, 934–935).

Нимало случајно и са разлогом професор санскрита и индијских студија, Шелдон Полок, као први разлог опадања значаја филологије као хуманистичке и универзитетске дисциплине види у готово неограниченом ширењу књижевнотеоријских и културолошких студија, процеса који се одвија неколико последњих деценија. Подстакнута учењима француске Нове критике шездесетих година двадесетог века, пре свих Ролана Барта, књижевна теорија добија неочекивану слободу и снагу. Аутор више није извор значења, нити се може говорити о значењу и смислу које текст (песничко дело) само по себи поседује. Својим темељним теоријским поставкама постструктурализам је ударио на основе филологије и текстологије: на аутора (чувена Бартова теза о „смрти аутора“) и на категорију истинитости текста (као што то чини Ролан Барт у есеју „Критика и истина“).

2.2. Према Барту, дати „тексту Аутора значи снабдети га коначним означеним, значи затворити то писање“ (Barthes 178–179). Он аутора одређује као категорију капиталистичког друштва, небитну за проучавање језика и књижевности:

„Аутор је модерна појава, производ нашег друштва које је израстајући из средњег вијека, с енглеским емпиризмом, француским рационализмом и особном вером реформације открило престиж појединца или како се то племенитије каже „људске особе“. Због тога је и логично да је у књижевности позитивизам, тај сажетак и врхунац капиталистичке идеологије, највећу пажњу посветио „особи“ аутора“ (Barthes 177).

Бартово проглашавање „смрти аутора“ представља симболично нестајање категорије аутора из теоријског дискурса као претпостављеног јемца исправности тумачења књижевног текста. Отворен је простор стваралачкој активности читаоца који се сматра правим ствараоцем књижевног текста. Коначни циљ уклањања аутора јесте померање тежишта са писца на читаоца, који се сматра јединим правим творцем текста. Истовремено, прелазак с дела на текст означавао је одустајање од традиционалног схватања књижевног дела као ауторског производа у корист динамичког и стваралачког приступа тексту.

Категорија истинитости дела постаје неважна: „симболички језик коме припадају књижевна дела плуралан је по својој структури и његов код сачињен је тако да сваки говор (свако дело) који у њему настаје има вишеструки смисао“ (Барт 198). Барт тврди како је немогуће допрети до једног, средишњег и истинитог значења дела зато што оно има „истовремено више смислова по својој структури“ (198). Књижевно дело или текст није више стабилан извор значења иза којих се налази мање или више доступан и пажљивом и упућеном читаоцу препознатљив смисао: „дело је „вечно“ не зато што пред разне људе износи јединствен смисао, већ зато што једног истог човека подстиче да у њему види различите смислове“ (Барт 197). Текст више није извор значења, већ подстицај читаоцу да непрестано ствара нова и нова значења; процес готово бесконачног тумачења природно се наставља у процес умножавања теорија које ће појмовно уобличавати неисцрпни значењски потенцијал текста.

Појам интертекста уводи посредни историјски и културни контекст, али без нужне филолошке прецизности и духовноисторијске заснованости. Постструктурализам, нарочито онај Бартовог типа, не значи обавезу одбацивања историјских и социолошких знања о тумаченом књижевном делу, али предвиђа да се тумач њима користи произвољно, слободно и пре свега релативно. Релативизам и хедонизам (*задовољство у тексту*) ослонци су тако схваћене интерпретације књижевног дела, која није више интерпретација у традиционалном (филолошком) смислу, јер се текстовима приступа на својевољан начин приближавајући критичара и тумача надахнутом песнику који не поседује знање о сопственом занимању. Насупрот таквим, постструктуралистичким и деконструкционистичким схватањима и принципима, филологија и у ширем и у ужем смислу заснива се на принципима објективности, историчности и уверењу да је могуће доћи до *истине* текста и зато је суштински и непомирљиво супротстављена савременим постструктуралистичким и деконструкционистичким школама које све полазе од уверења о флуидном, увек променљивом и од сваког појединачног читања зависног текста.

Уколико више нема аутора, уколико је ауторство у теоријском и интерпретативном смислу небитно, онда филологија губи свој смисао. Ако критеријум истинитости (веродостојности) текста постане

ирелевантан, чему филологија? Постструктурализам а са њим и деконструкционизам инсистирају на губитку сваког средишта. Насупрот савременим теоријама, филологија је заснована на идеји средишта, које је *извориште* (језичког, поетског) смисла текста. Филологија у ужем смислу заснива се на утврђивању два средишта: аутору и оригиналном (истинитом, веродостојном) тексту. Филологија као научна дисциплина, у на овој начин постављеној научној парадигми, потиснута је на периферију језичких и књижевних истраживања, док њена будућност постаје мање извесна.

2.3. Други разлози које Полок наводи у прилог тезе о опадању значаја и утицаја филологије као хуманистичке и универзитетске дисциплине заправо произлазе из првог и главног. Постструктурализам и деконструкционизам полазе пре свега од категорије садашњости. Тежиште је на готово неограниченој слободи тумачења и стварања нових теорија и интерпретативних заједница. Ширење различитих облика визуелно-говорне комуникације је процес који траје више од једног века и последњих деценија развојем информатике и електронских медија само добија на све већем интензитету и замаху.

Филологија се заснива на познавању и разумевању прошлости и зато постојано тражи историјски приступ у проучавању духовнојезичких појава. Приступ је заснован на временском следу и познавању прошлости и на тај начин успоставља се и вредносна хијерархија проучаваних текстова која подразумева појам средишта. Филолошка прецизност и пажљивост у приступу тексту, која подразумева знање језика, посебно класичних, и познавање прошлости не само у тумачењу прошлих, већ и садашњих дела, више није приоритет академских студија и истраживања.

3. Филологија будућности

3.1. У последње време могуће је препознати „три различите тенденције“ (Pollock 2015, 5) обнове филологије и њеног будућег статуса. Прва тежња прикрива „антитеоријски ресентимент“ тражећи повратак прошлој филолошкој „строгости“, истовремено непрепознајући њено теоријско и историјско утемељење (Pollock

2015, 5). Друга предлаже „минималистичко одређење филологије као вештине сакупљања, уређивања и коментарисања текстова, посебно уз помоћ нових технологија“ (Pollock 2015, 5–6). Треће стремљење је „максималистичко и тежи да преосмисли саму природу дисциплине, трансисторијски и транскултурално“ (Pollock 2015, 7).

3.2. Први начин покушаја обнове значаја филологије заснива се на усмерењу на текст и језик. Тај начин присутан је у методама *close reading-a* америчке Нове критике и француској варијанти анализе текста (*l'explication de texte*). Њихов циљ је објективно тумачење уз помоћ позитивистичких метода које примењују на различите равни текста. Познавање језика, лексичких, семантичких и стилских особености текста свакако је важно у интерпретацији књижевности. Француска варијанта анализе текста (*l'explication de texte*) има истакнуту дидактичку функцију, тежи да препозна и опише формалне карактеристике текста и историјски га позиционира. Она, такође, одређује садржај текста припремајући на тај начин његово опште разумевање. Формална анализа укључује проучавање синтаксе, версификације, језика и стила, док историјски део анализе претпоставља временско одређење текста у утврђивању евентуалних књижевних извора. Нарочита је важна провера изворности текста, као и тачни преводи изворних чињеница.

Екстремни пример истраживања, испитивања и поигравања са језичким потенцијалима текста, свакако радикално удаљен и суштински другачији од метода америчке Нове критике и француске методе *l'explication de texte* јесте Деридино читање Џојсовог романа *Уликс*. Дерида деконструира француску методу пажљивог читања текста која се заснива на добром познавању језика и књижевне традиције. У тексту дужем од осам стотина страна под насловом *Уликсов грамофон* (*Ulysses Gramophone*), у намери да открије латентне слојеве текста, Дерида тумачи реч „да“ («yes») Џојсовог романа. Његово тумачење Хилис Милер одређује као „хиперболичну, екстравагантну, чак нечувену експлозију тог метода“ (Miller 75). Није тешко сложити се са Полоком да ту није реч о обнови филологије, већ о методи читања која занемарује духовноисторијско разумевање књижевности.

Деконструкционистичке варијанте исцрпног читања текста додатно разарају основне поставке филологије, јер не полазе од Хердереове идеје да је певање једнако мишљењу. Деконструкционисти

не верују како певање уједињује чулни свет са човековим душевним светом, нити да је могуће – кроз певање које је и мишљење – спајање чулног и душевног са духовним, трансцендентним светом. Мада своја учења заснивају на романтичарској идеји фрагмента као начина описа света кроз језик, они одступају од романтичарског уверења да је сазнавање света могуће путем песништва. Порицање романтичарских, пре свега Хердерових и Шлегелових идеја, на којима се заснивала деветнаестовековна филологија, одриче и могућност обнове филологије као свеукупне и свеобухватне духовноисторијске науке.

3.3. Пре него што се осврнемо на минималистичку тежњу у савременој филологији, осврнућемо се на максималистичку тенденцију по Полоковој подели могућих праваца савремене обнове филологије. Реч је о идеји „светских филологија“ (“world philologies”). Та идеја одликава могући правац будућег развоја, не више филологије као универзалне (свеобухватне) дисциплине, већ филологија, као различитих тенденција у приступу и анализи текста које показују неке особине филолошке анализе, као што су: решавање граматичких потешкоћа, бављење историјом рукописа или штампаним изворима и њиховим различитим читањима, решавањем проблема који се јављају у њиховој интерпретацији. Како не постоји „јединствени појмовни предмет“ (Pollock 2015, 12) тих истраживања, није реч о филологији, већ филологијама. Прецизније, реч је о неким филолошким методама које се, у мањој или већој мери, широм света јављају у изучавању пре свега старијих текстова, при чему се, у великом броју случајева, у анализе укључује и одговарајући друштвени и политички контекст.

Према томе, жеља за развојем „светских филологија“ суштински не доноси ништа ново. Она потврђује тренутно стање распарчаности филологије на лингвистику, књижевну теорију, историју књижевности и теорију интерпретације, при чему је уједињујући фактор који би повратио значај и (институционални) углед филологије слаб: без заједничког појмовног оквира, какав је постојао у европској деветнаестовековној филологији, могуће је уочити једино неке сличности у анализама и тумачењима рукописа и текстова широм света, а не чврсто дефинисану и јединствену научну дисциплину. Идеја транскултуралности није довољно јак обједињујући фактор који би

обезбедио јединство филологије и њену будућност. То не значи да је време филологије прошло, већ да је у времену прагматизма, развоја информационих технологија и медија, њен универзални значај мање препознатљив и тренутно потиснут. Како је интелектуална фрагментација не само филологије, већ и дисциплина из ње насталих и даље присутна и снажна, залагање за „светске филологије“ хвале је вредан покушај институционалног позиционирања филологије.

3.4. И поред тога што Полок тенденцију развоја филологије као методе сакупљања, уређивања и коментарисања текстова уз помоћ електронских и информатичких технологија одређује као минималистичку, реч је о прагматичком приступу који постојећа филолошка знања и вештине чини доступним већем броју научника и истраживача. Значај филолошке прецизности и објективности на тај начин додатно се потврђује, а електронски обрађени резултати филолошких истраживања постају темељ различитих специјалистичких (лингвистичких, књижевнотеоријских, интерпретативних) истраживања. Дигитална или електронска филологија тренутно је усмерена ка старим текстовима: циљ је дигитална обрада резултата текстуалне генеалогije и стематологије, лексикометријских анализа, датовања и локализације текстова, одређивања ауторства и изучавања рукописних извора. Електронска филологија пружа могућност проучавања и новијих, па и савремених текстова, пре свега употребом методе стилometriје текста, која уз помоћ алгоритама израчунава учесталост граматичких и лексичких елементата текста. Употребом дигиталних технологија анализа текста, пре свега стилистичка и тематска, знатно је олакшана и убрзана. Интерпретација текста, ослоњена на поуздана и приступачна истраживања у дигиталној форми, поново се приближава идеалу филолошке прецизности и објективности.

Електронска филологија свакако је веома удаљена од идеала деветнаестовековне филологије као свеобухватног, врховног знања. Проблем није ни у деветнаестовековној нити у електронској филологији, већ у удаљености нашег доба од „златног“ доба филологије и романтичарске занесености поезијом и духом. Предност е-филологије је што резултате специјалистичких филолошких истраживања, посебно истраживања филологије у ужем смислу,

чини приступачнијим и лакшим. Такође, електронска обрада резултата различитих филолошких истраживања у дигиталном, виртуелном простору потенцијално обједињује данас разједињене филолошке дисциплине, остављајући наду у опстанак филологије.

Литература

- Bart, Rolan. „Kritika i istina.“ *Književnost, mitologija, semiologija*. Preveo Ivan Čolović. Beograd: Nolit, 1979. 191–214.
- Barthes, Roland. „Smrt autora.“ *Suvremene književne teorije*. Priredio i preveo Miroslav Beker. Zagreb: Sveučilišna naklada Liber, 1986. 176–180.
- Gadamer, Georg Hans. *Istina i metoda: Osnovi filozofske hermeneutike*. Preveo Božidar Žec. Beograd: Fedon, 2011.
- Miller, J. Hillis. “Derrida and Literature.” *Jacques Derrida and the Humanities: A Critical Reader*. Ed. Tom Cohen. Cambridge: Cambridge UP, 2001. 58–81.
- Pollock, Sheldon. “Future Philology? The Fate of a Soft Science in a Hard World.” *Critical Inquiry*, 35. 4 (2009): 931–961.
- Pollock, Sheldon. “Introduction.” *World Philology*. Ed. Sheldon Pollock, Benjamin A. Elman, and Ku-ming Kevin Chang. Cambridge, MA: Harvard UP, 2015. 1–24.

Kornelije Kvas

University of Belgrade

Faculty of Philology

PHILOLOGY OF FUTURE: “E- PHILOLOGY”

Summary

Today, philology is mostly an umbrella term for language and literary studies. Linguistics, close-reading theory, structuralism and post-structuralism ought either to replace philology or to exclude philology from the process of interpretation. Torn between the newer trends of media and cultural studies and the remains of textual criticism philology is losing orientation toward the text. As a result of movement away from the text, philology loses its methodology. The philology must return to the text and provide basis for interpretation of literary work. Philological methods of searching of sourcing

and different versions of the same text are necessary for a solid linguistic and literary interpretation. It is the same with procedures of preparing a critical edition of a text. These results could be digitalized and used in computer searching database and programs. In this way, become “e-philology”, where the results of philological investigations are digitally approachable and useful for making bibliographies, dictionaries and literary interpretations or interpretations of cultural forms.

Key words: philology, interpretation, e-philology